

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У КОЗАЦЬКУ ДОБУ

У статті розглядається етнополітична ситуація на українських землях у XVI–XVIII ст., аналізуються її особливості на різних хронологічних відрізках у рамках досліджуваного періоду. Зазначається, що витoki проблем, які постали перед сучасною Україною і перешикоджують її державотворчому поступу, мають глибоке історичне коріння. Історичний розвиток окремих земель, об'єднаних сучасними державно-політичними кордонами України, відбувався не просто в умовах, що мали суттєві відмінності, а протікав у координатах різних цивілізаційних систем. Перебування упродовж тривалого періоду окремих частин українських теренів у складі тих чи інших держав, що належали до різних цивілізаційних орбіт, обумовило домінування різних впливів у певних регіонах України, що стало закономірним наслідком формування власної специфіки практично в усіх сферах життя населення цих земель, у тому числі в етнополітичній царині.

Ключові слова: етнонаціональні відносини, етнополітика, асиміляція, козацтво, суспільство, регіональні особливості.

Дослідження історії українських земель показує, що витoki сьогоденних проблем, які роздирають Україну і стоять на заваді її поступу, потрібно шукати у глибині віків. Історичний розвиток окремих земель, об'єднаних сучасними державно-політичними кордонами України, відбувався не просто в умовах, що мали суттєві відмінності – він протікав у координатах різних цивілізаційних систем. Домінування або принаймні потужні впливи східної візантійсько-православної, західної римсько-католицької та ісламської цивілізацій на окремих історичних етапах та у різних частинах українських теренів, обумовлені, насамперед, тривалим періодом їх перебування у складі тих чи інших держав, що належали до різних цивілізаційних орбіт, мали закономірний наслідок – формування власної специфіки практично в усіх сферах життя населення цих земель, у тому числі в етнополітичній царині. І саме козацька доба української історії є одним із визначальних для формування такої специфіки етапів.

Характеристику особливостей етнополітичних процесів, що відбувалися на українських землях у козацьку добу, потрібно розпочинати з огляду колонізаційного руху, тобто з початку заселення руськими колоністами нових земель, що нині є українськими теренами. Йдеться про поступове освоєння величезних незаселених степових просторів, що з часів Київської Русі простягалися на південь від смуги осілого слов'янського розселення і були підконтрольні кочовим племенам. Свого часу тут панували печеніги, половці, по Батиевій навалі Приазов'я і Причорномор'я увійшли до складу Золотої Орди. Після її розпаду та утворення Кримського ханства у степовій зоні,

що простягалася від Дністра на заході до Дону на сході й у XV–XVIII ст. називалася Диким полем (чи просто Полем), кочували підвладні хану татарські орди.

Території дніпровського пониззя, вільного степу завжди приваблювали активних і мобільних людей своїми природними багатствами, і з XV ст. розпочинається їх військова та трудова колонізація. Освоєння нових земель відбувалося у безперервному військовому протистоянні русько-українських поселенців-козаків із татарами, тож самі умови життя у Полі, а також, із часом, необхідність протистояти тиску польсько-литовської держави, яка прагнула поширити на новоосвоєні території свою владу, потребували від козацтва відповідної самоорганізації. Таким чином, поступово, до кінця XVI ст., із людною, що вела особливий спосіб життя, обумовлений промислово-господарською діяльністю у степу, козаки перетворилися на окремий соціальний стан із власною військово-політичною організацією, центром якої була Запорозька Січ – з притаманними їй особливостями етнополітичного буття.

Освоєна і контрольована козацтвом територія за Дніпровими порогами, у його нижній течії – Вольності Війська Запорозького низового – від початку її залюднення мала яскраву специфіку, що різко відрізняла Запорожжя від решти заселених українцями земель. Специфіка ця визначалася існуванням Запорожжя на порубіжжі християнського і мусульманського світів, стосунки яких являли собою складне поєднання антагонізму із взаємодією і, отже, робили ці землі ареною формування особливих етнополітичних відносин. Зауважимо, що, акцентуючи ува-

гу на багатовіковому збройному протистоянні християнської та ісламської цивілізацій, дослідники нерідко оминають увагою факти військового співробітництва між Військом Запорозьким та Кримським ханством, які також були частиною їх співіснування, не кажучи вже про регулярні торговельні відносини, обмін полоненими тощо – тобто про постійні контакти між козаками і татарами, які (контакти) призводили до взаємовпливів та запозичень на побутовому рівні, що надавало Запорожжю його особливого колориту. Потрібно згадати і про таку притаманну козацькому середовищу рису, як наявність у ньому значного відсотку християнізованих та асимільованих татар.

На відміну від здавна заселених українських земель, де політичний устрій та соціальна структура населення формувалися поступово, у ході тривалого історичного розвитку, на Запорожжі відповідні процеси відбувалися у пришвидшеному темпі й обумовлювалися винятковістю буття «порубіжного суспільства». Тож тут сформувався особливий суспільно-політичний устрій, заснований на засадах свободи, рівності та демократії, склалася специфічна система цінностей та моральних норм, політична культура, світогляд, поведінковий кодекс, які були багато у чому настільки відмінні від усталеного устрою суспільного буття Речі Посполитої (й українських земель у її складі, зокрема), що «з її боку» Запорожжя нерідко сприймалося як свого роду «протилежний світ».

Говорячи про регіональну специфіку Запорожжя, слід підкреслити значення цього регіону для вітчизняної – й не лише вітчизняної – історії, звернувшись до оцінки, даної Л. Нагорною. Ніде у світі, крім України, наголошує науковець, екзотичним «прикордонним соціумам» не судилося справити такий помітний вплив на хід історії цілого континенту: «Розпочате козаками антипольське повстання вилилося у національну революцію, а ця остання зрештою кардинально змінила політичну карту Європи» [6, с. 147–148].

Колонізація українською людністю незаселених степових просторів відбувалася у різних напрямках, захопивши і північно-східну частину Дикого поля. Території, що належали свого часу до Київської Русі, входячи до складу Чернігівського та Переяславського князівств, і знелюдніли внаслідок монголо-татарської навали та пізніших татарських нападів, з XV – першої половини XVI ст. знову починають поступово заселятися. Колонізація відбувалася значною мірою стихійно, й оскільки землі ці

лежали на порубіжжі московської держави, що було одним із визначальних факторів формування регіональної етнополітичної специфіки – вплив колоністів ішов із двох сторін: української і московської. Безлюдні степи приваблювали селян, які тікали від покріпачення, також сюди приходили на промисли. Значну еміграцію селян та козаків з українських земель спричиняли польські утиски; особливо зріс потік переселенців після поразки козацько-селянських повстань першої половини XVII ст.

Новозасновані поселення називалися слободами, що дало назву регіону – «Слобідська Україна», або «Слобожанщина». Приблизно у середині XVI ст. Слобожанщина потрапила під владу Московії – із чим, щоправда, погоджуються не всі історики, і питання про те, чи була названа територія у XVI ст. підвладною московському царю чи не належала нікому, лишається дискусійним. У будь-якому разі в XVII ст. процес розселення прибуваючих до Слобожанщини більшою чи меншою мірою скеровувався московською адміністрацією, яка використовувала українських переселенців для економічного освоєння регіону та охорони південно-західних кордонів держави від регулярних татарських набігів, залучаючи їх до сторожової служби. Переселенці користувалися економічними пільгами, зокрема, звільнялися від сплати податків і могли вільно займатися промислами, безоплатно володіти певною кількістю землі. З часом на землях Слобожанщини утворилися українські козацькі полки й встановилося козацьке полково-сотенне управління. Таким чином, геополітичне становище Слобожанщини обумовило появу тут постійно діючого фактору російського впливу раніше, аніж на інших українських землях. Водночас її роль у захисті московських рубежів від мусульманської агресії з півдня забезпечувало пільгове становище місцевого населення і, відповідно, автономний статус регіону.

Що ж до давніх українських етнічних територій, а саме тих, які перебували під владою Великого князівства Литовського, зазначимо, що XVI ст. принесло зміни у їх державну належність і, відповідно, етнополітичний статус. Ці зміни були спричинені укладенням Польсько-Литовської Люблінської унії, наслідком якої стало включення названих земель до складу Польщі. Таким чином, більшість українських теренів – ті, що належали Польщі, і ті, які входили до складу Литовського князівства, об'єднувалася в кордонах однієї держави. Однак таке об'єднання не потягло за собою дійсного їх зближення, а, скоріше, пока-

зало глибину відмінностей між ними, сподіватися на подолання яких та на інтеграцію, принаймні у близький термін, колишньої підлитовської Русі у польські реалії навряд чи були підстави. Адже галицькі землі опинилися у складі Польщі двома століттями раніше, коли та переживала етап поступального розвитку, шляхетсько-магнатська сваволя ще не набула майбутніх масштабів і не стала деструктивним чинником державного життя, а національно-конфесійні протиріччя не мали форми антагонізму. Тож галицьке суспільство призвичаювалося до норм західного життя (в їх польській модифікації) у більш сприятливих обставинах, а галицька еліта стала однією зі складових, із яких утворився шляхетський стан на новоприєднаних землях, та була безпосередньою учасницею формування устрою «шляхетської демократії». Українські ж землі, що потрапили під владу польської корони після укладення унії, опинилися, за влучним визначенням Л. Нагорної, «у вирі доведеної до абсурду аристократичної «свободи», яка невдовзі обернулася розгулом екстремізму» [6, с. 144]. І хоча унійні привілеї, надані українським землям, передбачали достатньо широку їх автономію у складі Польщі, до якої вони долучалися як «рівні до рівних», неспроможність або небажання уряду їх дотримуватися призводило до все більшого загострення українсько-польських суперечностей. Дедалі більше загострював їх і конфлікт релігійних ідентичностей, доміантних у світогляді тодішніх людей. «Дві цивілізації, дві системи цінностей – латинська і православна були поєднані в одному державному утворенні, що, в разі загострення релігійної нетерпимості, автоматично приводило до протистояння» [3, с. 146].

Це протистояння зрештою вилилося у національно-визвольну війну українського народу проти Речі Посполитої. Отже, знаковий для періоду війни українсько-польський антагонізм мав, як бачимо, глибоке коріння. На цьому наголошував у своїх «Універсалах» гетьман Богдан Хмельницький, вказуючи на єдиний, на його думку, спосіб кардинально розв'язати проблему: «Нас чутких і живих уважають дикими і неспокійними, відважних і добре заслужених назвали нас бунтівниками. Всім накладають невільницькі послуги проти давнього звичаю, а як хто публічно чи приватно на стільки кривд вийде зі скаргою, по дибле лише сміх і зневагу; щонайбільше – дістане порожні, безвартні слова. Всі уважають лише, аби знищити козацький рід. На всі ті кривди нема іншого способу, як лише зламати поляків силою і погородою смерті. Дуже було б добре, аби вже раз на поляків, не

відкладаючи, сполучно, одним ударом козаки й селяни вдарили. Мені здається, що більше чесно, ліпше і безпечніше, коли поляки почують залізо у власній середині, коли будуть мати щоденно перед очима ворогів, будуть бачити, як здобуваються і самим пострахом займаються міста, – аж тоді знелюблять війну, вернуть волю козакам, або мати спокій» [7, с. 164–165].

Етнічне протиборство конфронтуючих сторін було водночас невід'ємним від соціального антагонізму. Перші перемоги козацького війська викликали небачений вибух активності українського простолюдю. Ненависний режим був для українських селян, які тисячами вливалися до козацького війська, персоніфікований у ляхах (під якими розуміли не лише польських, а й українських панів) та євреях-орендарях. Помста за національні та релігійні приниження, ненависть до поляків і католиків, до польської тиранії, до католицької віри, небажання більше терпіти польське панування та прагнення «не залишити тепер жодного ляха на світі» спричинили до масового винищення польсько-шляхетського населення українських земель в період визвольної війни. «Рік 1648 Зараз от боку оного козацтво по розных городах розишовшися, полковников, сотников собі понастановлявши и гдеколвек знайшлася шляхта, слуги замкові, жиди й уряди міські – усе забияли, не щадячи ані жон и дітей їх, маєтности рабовали, костели палили, обваліовали, ксіонзов забияли, дворі зась и замки шляхецкіе и двори жидовськіе пустошили, не заставаючи жадного цілого. Рідкій в той криві на тот час рук своїх не умочил И так на Україні жадного жида не зостало, а жони шляхецкіе зостали жонами козацькими» [4, с. 52–53].

До зростаючого загострення українсько-польського антагонізму призводили і дії іншої сторони. Адже каральні експедиції польської шляхти відзначалися небаченою жорстокістю. Наслідками їх кривавих рейдів було масове винищення українського селянства: в очах шляхтичів воно являло собою «бунтівну чернь», яку потрібно було приборкати, навівши на неї жах розправами над «винними й невинними».

Не можна обійти увагою і ще одну сторону складних міжетнічних стосунків доби Хмельниччини. Як бачимо з наведеного вище уривка козацького літопису, у кривавому польсько-українському протистоянні трагічною виявилася доля євреїв. Причиною спалаху антисемітизму в охопленій козацько-селянською революцією Україні була безпосередня причетність єврейського торгово-посередницького прошарку до

пануючих структур Речі Посполитої. Польські пани передавали євреям право на збір податків, різноманітні промисли, оренду корчем та млинів, а часом, навіть, православних церков. Тож економічна залежність українського селянства від євреїв посилювався ще й релігійним приниженням – адже в таких випадках неможливо було здійснити релігійну відправу, не заплативши за це орендарю. Отже, як влучно зауважує Н. Яковенко, єврей-орендар ніби перемикав на себе напругу між власником та підданими [8, с. 339], а оскільки ця напруга мала ще й національно-релігійне підґрунтя, то на чужакові-єврейські зосередилась особлива ненависть. Її наслідком стали криваві єврейські погроми, цілеспрямоване масове винищення єврейського населення без різниці віку і статі. Точне число загиблих невідоме. Тогочасні єврейські хроністи вважали, що повстанці винищили до 100 тис. осіб, однак це є очевидним перебільшенням, оскільки в охоплених військовими подіями регіонах України проживало лише близько 50 тис. євреїв. Тим не менше, безсумнівним є факт, що майже 300 єврейських громад, осілих в Україні, припинили своє існування саме в той час [8, с. 341].

Втім, можна сказати, що «очищення» українських теренів від євреїв, які «розіп'яли Христа», шляхом їх фізичного знищення було крайнім, екстремальним вираженням етнополітики козацької держави, яка поставала в ході війни: адже за умовами Зборівського договору 1649 р. євреї не мали права мешкати в області козацького управління (на території Київського, Брацлавського й Чернігівського воєводства): «Жиди державцями, арендарями а ні мешканцями не мають бути в містах українних, де козаки мають полки своїх» [2, с. 78].

Стислий огляд етнополітичної ситуації на українських теренах у період визвольної війни буде неповний, якщо залишити поза увагою «татарський фактор». Українсько-татарські стосунки М. Грушевський називав «найганебнішою стороною Хмельниччини». Б. Хмельницький впродовж усіх років війни дотримувався курсу на союз із татарами, незважаючи навіть на неодноразове порушення останніми своїх союзницьких зобов'язань. Зрештою це призвело до того, що Кримське ханство стало дивитись на Україну ледь не як на свою підвладну провінцію, а в 1653–1654 рр. хан формально пропонував Б. Хмельницькому перейти у підданство.

Присутність союзницького татарського війська на українських землях призводила до їх спустошення. Адже домовленість про те, що

татари не братимуть ясир з мирного українського населення, а задовольнятимуться поляками та полоненими, не виконувалася впродовж усієї війни. Повертаючись до Криму після військових кампаній, татари масово захоплювали по дорозі українське населення в полон і палили села, а якщо захоплена під час військових дій здобич видавалася їм замалою, грабували козацькі території. Часом доводилося навіть відбивати у татар полонених силою та розставляти козацькі залоги на шляху повернення орди в Крим. Тим не менше, на думку деяких дослідників, Б. Хмельницький, притримуючись курсу на союз з татарами, жорстоко карав українське населення, що бунтувало проти татарських наїздів. Втім, в історичних джерелах знаходимо й інші свідчення. Зокрема, у літописі Самійла Величка говориться: «Хмельницький, вирубивши орду, що поверталася з Литви, поклав цим завдаток до неприязні і розбрату з ханом. Отож він зараз-таки послав до пресвітлого великого государя Олексія Михайловича, всеросійського самодержця, своїх послів Також висловив Хмельницький, з якої причини відкинув він татарське братерство та приязнь і чому хоче бути з усією Малою Росією та Запорозьким військом у протекції сильного в бозі православного монарха» [1, с. 136].

Щодо прийняття «протекції православного монарха», то, не зупиняючись окремо на добре відомому змісті Березневих статей, лише ще раз наголосимо, що саме фактор етнічної близькості та конфесійної спільності відіграв першочергову роль при укладанні Переяславсько-Московської угоди. З іншого боку, саме цей фактор, з позиції московської влади, бачився основою реалізації висунутої ще Іваном III ідеї «збирання руських земель».

Масштабні події середини і другої половини XVII ст. – Національна революція та війна за володіння українськими землями, що її вели впродовж багатьох років одразу декілька країн – призвели до кардинальних змін, які відбулися на українських теренах і в тому числі стосувалися формування їх регіональної етнополітичної специфіки. Головною такою зміною став поділ України по Дніпру, який означав не просто входження двох її частин до складу різних держав – Польщі та Московії (згодом Російської імперії), а зафіксував цивілізаційний розлам між Правобережжям та Лівобережжям, що опинилися, відповідно, в орбітах католицької та православної цивілізаційних систем.

Після смерті Б. Хмельницького становище українських земель значно погіршилося.

Активізувалося втручання в українські справи Польщі, Росії, Туреччини, обтяжене перманентними військовими діями, що негативно відбивалося на етнополітичній ситуації. Основною ж її ознакою в добу Руїни, а особливо Гетьманщини, було постійне зростання російської присутності та впливу на землях Лівобережжя і Слобожанщини. Активність та очевидні наміри Москви, а також перші кроки по їх втіленню після укладення Переяславсько-Московської угоди стривожили ще Б. Хмельницького, який намагався протистояти такому повороту подій шляхом укладання нового політичного союзу України – зі Швецією та Семигородчиною. Після його смерті знівелювати московські домовленості та протистояти їх наслідкам намагався І. Виговський шляхом повернення українських земель під польську корону.

Упродовж другої половини XVII–XVIII ст., прагнучи обмежити, а згодом і ліквідувати українську автономію та інкорпорувати ці землі до складу Росії, її уряд дедалі більше посилює контроль над українським суспільним життям, насаджує русифікацію, провадить політику, спрямовану на розкол українського суспільства. Ще одну спробу переломити це становище здійснив І. Мазепа. У знамовій промові 1708 р. «Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями», що фактично була маніфестом гетьмана до українського війська і народу, він, звертаючись до урядників військових і цивільних козацької України, викладав своє бачення її етнополітичного майбутнього. «Мое міркування є таке: коли Король Шведський подолає Царя Російського і зруйнує царство його, то ми, з волі переможця, неминуче причислені будемо до Польщі і віддані в рабство полякам і на волю його створіння та улюбленця Короля Лещинського. І вже тут нема й не буде місця договорам про наші права та привілеї, та й попередні на теє договори і трактати самі собою скасуються, бо ми, природно, пораховані будемо як завойовані, або зброєю підкорені, отже будемо раби неключимі і доля наша остання буде гірша за першу, якої предки наші від Поляків зазнали з таким горем,

що й сама згадка про неї жах наганяє. А як допустити Царя Російського вийти переможцем, то вже лиха година прийде до нас од самого Царя того; бо ви бачите, що хоч він походить од коліна, вибраного народом з Дворянства свого, але, прибравши собі владу необмежену, карає народ той свавільно і не тільки свобода та добро народне, але й саме життя його підбиті єдиній волі та забаганці царській. [...] Отже, зостається нам, Братіє, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше» [5, с. 356–357].

Як відомо, І. Мазепі не вдалося змінити військово-політичну ситуацію і вивести українські землі з-під російського підпорядкування. Упродовж XVIII ст. автономія українських земель була повністю скасована, і до кінця століття Гетьманщина, в ході виконання політичних рішень імператорського двору, була інтегрована в державно-політичні, соціальні та економічні структури Російської імперії. Притаманні їй відмінності певною мірою зберігалися і після цього, однак уніфікаційні та асиміляційні заходи влади «працювали» на їх мінімізацію. Тим паче, що відповідний ґрунт для цього вже був створений: як зазначав свого часу М. Шаповал, українська козацька еліта в масі своїй ще задовго до формальної ліквідації Гетьманщини інтегрувалась у соціально-політичні структури московсько-руського суспільства та стала московсько-руською і в культурному відношенні.

Надалі русифікаторський характер і асиміляторська спрямованість етнонаціональної політики царизму, що ґрунтувалися на обмежувальному, заборонювальному законодавстві, помітно посилювалися, довершуючи, таким чином, формування нової моделі етнополітичних відносин на українських теренах. Причому, являючи собою, насамперед, наступ на етнічну ідентичність українців, політика царизму, в силу своєї уніфікаційної сутності, чинила відповідний вплив і на регіональну ідентичність українських земель, спричиняючи до послаблення регіональних відмінностей, етнополітичних у тому числі, що формувалися у попередні періоди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Величко С.В. Літопис. У 2-х т. / С.В. Величко [пер. з кн. української мови, вст. ст., комент. В.О. Шевчука; відп. ред. О.В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 642 с.
2. Зборівський договір 1649 р. // Крисаченко В. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 77–79.
3. Кремень В.Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. – К.: ARC – UKRAINE, 1996. – 793 с.
4. Літопис Самовидця / [редкол.: А.Д. Скаба (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
5. Мазепа Іван. Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями / Іван Мазепа // Філософія політики: Хрестоматія. У 4 т. / [авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – Т. 1. – С. 356–359.

6. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна. – К.: ІПіСНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
7. Універсал Богдана Хмельницького із закликом українського народу до повстання // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: І.О. Кресіна (кер.) та ін.; за ред. В.Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 1997. – С. 164–165.
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

© *Татьяна Горбань*
(Киев)

ОСОБЕННОСТИ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В КАЗАЦКИЙ ПЕРИОД

В статье рассматривается этнополитическая ситуация на украинских землях в XVI–XVIII вв., анализируются особенности ее на различных хронологических отрезках в рамках исследуемого периода. Отмечается, что истоки проблем, которые встали перед современной Украиной и препятствуют ее движению по пути государственного строительства, имеют глубокие исторические корни. Историческое развитие отдельных земель, объединенных современными государственно-политическими границами Украины, осуществлялось не просто в условиях, имеющих существенные отличия, а протекало в координатах различных цивилизационных систем. Пребывание на протяжении длительного периода отдельных частей украинских земель в составе тех или иных государств, принадлежащих к разным цивилизационным орбитам, обусловило доминирование различных цивилизационных влияний в отдельных регионах Украины, закономерным последствием чего стало формирование собственной специфики практически во всех областях жизни населения этих земель, в том числе в этнополитической сфере.

Ключевые слова: этнонациональные отношения, этнополитика, ассимиляция, казачество, общество, региональные особенности.

© *Tetyana Gorban*
(Kyiv)

THE PECULIARITIES OF ETHNOPOLITICAL PROCESSES IN UKRAINIAN LANDS IN THE COSSACK EPOCH

The ethnic and political situation in the Ukrainian lands in the XVI–XVII centuries are considered, the peculiarities of ethno-political processes in different chronological segments within the study period are analyzed. It is noted that the origins of the problems facing the modern Ukraine and hindering its state building progress have deep historical roots. The historical development of certain lands, combined with modern state-political boundaries of Ukraine, there was not just in the conditions that had significant differences, and proceeded to the coordinates of different civilizational systems. Staying individual parts of Ukrainian territory for a long period in the consisting of those or other countries belonging to different civilizational orbits caused the dominance of different inherently impacts in some regions of Ukraine, which was a natural consequence of forming its own specificity practically in all areas of life of these lands, including ethno-political realm. And since Cossack epoch in Ukrainian history is one of the determining for the formation of such specifics of the phases, appointed fact actualizes the research problem, and the proposed article is devoted to this analysis.

In characterization of peculiarities of ethno-political processes that took place in the Ukrainian lands in a Cossack period, significant place is review of the consequences of Ukrainian colonization movement that is the development of the lower reaches of the Dnieper and the formation the distinct ethno-political features of the Cossacks controlled territory. This is sharply distinguished Zaporozhye from the rest of lands inhabited by Ukrainian and determined the existence of the Cossack state on the borderlands of the Christian and Muslim worlds, where the relationship was a complex mix of antagonism with the interaction.

The article indicates that the Union of Lublin has brought changes in the ethno-political situation of the Ukrainian lands. But the union within the borders of Rich Pospolyta (Polish Republic) of most Ukrainian territories – those that belonged to Poland, and those that were part of the Lithuanian Princedom, had no real consequence of convergence, but rather showed the depth of differences between them. It is noted that although the uneaten privileges granted to Ukrainian lands envisaged sufficiently broad autonomy within Poland, the inability or unwillingness of the government to comply them led to a growing aggravation of Ukrainian-Polish conflicts. The conflict of religious identities, that ultimately led to the Ukrainian-Polish antagonism to the level of hostilities, during which ethnic confrontation between opposing sides were inseparable from social conflict is also exacerbated them. In the same context another side of the

complex inter-ethnic relations of Khmel'nitsky era, namely the Ukrainian-Jewish relations are considered. The attention is paid to the peculiarities of Ukrainian and Tatar relations during the Liberation War.

The article notes that during the second half of XVII–XVIII centuries, attempted to limit and eventually eliminated Ukrainian autonomy and incorporate those lands into Russia, its government has increasingly strengthened control over the Ukrainian public life, implanted russification, led policies aimed at split in Ukrainian society. Assimilatory orientation ethnic policy of the tsarist led to the formation of a new model of ethno-political relations in the Ukrainian territory while providing a consistent of unifying impact on regional identity of Ukrainian lands.

Key words: ethno-national relations, ethnopolitics, assimilation, Cossack's, society, regional peculiarities.

До редакції надійшла 4.04.2016.

УДК 394

© *Марія Кравчук*
(Київ)

ХУДОЖНІ КАРТИНИ ЯК ЕТНОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ КОЗАЦТВА У ТВОРЧОСТІ ІЛЛІ РЕПІНА)

Розглядається важливість картин художників-реалістів як етнографічних джерел. Проведено загальний аналіз зображального типу етнографічних джерел та визначено місце в них реалістичної картини. Показано науковий потенціал такого виду джерел, зокрема, встановлено його історико-етнографічну цінність. Реалізм другої половини XIX ст. мав велике значення для розвитку української теми в образотворчому мистецтві, фіксації та відображенні миттями народного побуту, української історії та культури. Ілля Юхимович Рєпін – визначний художник, який працював у лоні реалістичної течії і тим самим зробив вагомий вклад в українську культуру. Його твори на тему народного життя українців вирізняються своєю правдивістю та несуть змістовну етнографічну інформацію. Автор розглянув переваги та недоліки картин художників-реалістів як етнографічних джерел, і на прикладі художньої творчості І. Рєпіна, зокрема його робіт на козацьку тематику, продемонстрував специфіку етнографічного матеріалу, який містять у собі такі джерела інформації. Враховуючи тематику образотворчого мистецтва даного періоду, а саме – його звернення до побутових реалій простого українського народу, зокрема, селянства, відображення історії українців, їхньої духовної і матеріальної культури, у статті було доведено, що полотна художників-реалістів цілком можуть становити цінне джерело для етнологічної науки.

Ключові слова: етнографічні джерела, реалізм, образотворче мистецтво XIX ст., Ілля Рєпін, побут українського козатва, запорожці.

Будь-яка галузь наукового знання має свою конкретну систему джерельної бази. Етнографи з метою повного висвітлення певної тематики в рамках свого дослідження залучають все більше нових джерел. Адже без такого звернення до матеріалів інших суміжних наук не можливо дослідити низку актуальних проблем етнографії, що мають міждисциплінарний характер. Враховуючи основну тематику цієї науки – традиційну культуру народу – є потреба у пошуці та залученні нових додаткових джерел, адже часова дистанція між існуванням традиційного суспільства і сьогоднішнім продовжує зростати. Такими, що можуть слугувати за інформативне етнографічне джерело того часу, являються картини, виконані в реалістичному дусі.

Реалістична течія у мистецтві другої половини XIX ст. та її реалізм в мистецтві мали велике значення для розвитку української теми загалом, фіксації та відображення миттями на-

родного побуту, української історії та культури. Таким визначним художником, який працював у лоні реалістичної течії і тим самим зробив вагомий внесок в українську культуру, був І. Рєпін. Його твори на тему народного життя українців вирізняються своєю правдивістю та несуть змістовну етнографічну інформацію.

Творчості І. Рєпіна присвячено чимало праць дослідників. Цьому сприяє наявність широкої джерельної бази, представленої художніми творами митця, його мемуарами, щоденниками, епістолярною спадщиною, в тому числі його знайомих, друзів, рідних. Перші біографічні нариси з'явилися ще за життя художника, наприклад, життєпис І. Рєпіна, що належав перу В. Стасова (1875 р.) [20]. Вагомий внесок у вивчення біографії та творчого шляху І. Рєпіна зробив І. Грабарь – учень художника, мистецтвознавець, який у 1937 р. видав двотомну монографію «Рєпін» (перевидана у 1963–1964 рр.) [7].